

PAPER DETAILS

TITLE: Dil ve Kùltür Özellikleri Yönünden Uygur Mesrepleri ile Sandikli Yâren Kùltürü

AUTHORS: Ahmet KARAMAN

PAGES: 67-89

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/402735>

Dil ve Kültür Özellikleri Yönünden Uygur Meşrepleri ile Sandıklı Yâren Kültürü

DOI NO: 0236807005756

Ahmet KARAMAN*

Geliş Tarihi: 24.07.2017

Kabul Tarihi: 07.12.2017

Özet

Türkiye (Oğuz) Türkleri ve Uygurlar birbirlerinden çok uzak coğrafyalarda yaşayan iki farklı Türk toplumdur. Coğrafya olarak birbirine uzak yerlerde yaşayan bu iki Türk toplumu dil, din, kültür olarak pek çok ortak ögeye sahiptir. Türkçenin Oğuz grubuna ait Türkiye Türkçesi ile Karluk grubuna ait Uygur Türkçesi ortak kültürel değerleri taşıma konusunda şaşırtıcı derecede benzerlik gösterirler. Her iki toplum doğum, ölüm, düğün, yeme içme, el sanatları, aile ilişkileri, itikatlar gibi pek çok konuda ortak değerlere sahiptir. Ortak kültürel değerler arasında Uygur meşrepleri ile Sandıklı Yâren meclisleri de yer almaktadır.

Afyonkarahisar'ın Sandıklı ilçesinde sürdürülen yâren geleneği meşreplerle pek çok yönden ortak özellikler taşımaktadır. Toplumda gençleri eğitmek, onların edepli ve ahlaklı bireyler olarak yetiştirmek yâren kültürünün önemli prensiplerindendir. Yâren meclislerinde de Uygur meşreplerine benzer oyunlar oynanmaktadır. Taklitler, tekerlemeler, eğlence amaçlı cezalar iki kültür arasındaki ortak yönlerdir.

Uygur meşrepleriyle yâren geleneği karşılaştırıldığında toplumda düzeni sağlayan, halk edebiyatının devamını ve sosyal dayanışmayı sağlayan kültürel öğeler oldukları görülecektir.

Anahtar Kelimeler: Uygur, Meşrep, Sandıklı, Yâren

Sandıklı Friend Culture And Uyghur Meshrep in Terms Of Their Language And Culture Properties

Abstract

Living in the distant geographies, Oghuz Turks and Uyghurs are two different Turkish societies. Living in distant places geographically, these two Turkish societies have many shared elements such as language, religion, and culture. Turkey's Turkish belonging to Oghuz group of Turkish and Uyghur Turkish belonging to Qarluk group show similarities impressively in terms of carrying

* Yrd. Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, ahkaraman03@gmail.com

shared cultural values. Both societies have many shared values such as birth, death, wedding, eating and drinking, crafts, family relationships and beliefs. In these shared cultural values, there are also Uyghur meshreps and Sandıklı friend (yâren) meetings.

Friend (yâren) tradition carried out in Sandıklı district of Afyonkarahisar has several characteristics in common with the meshreps. Educating the youth and training them as well-behaved and moral individuals are among the important principles of friend (yâren) culture. In the friend (yâren) meetings, games similar to the ones in the Uyghur meshreps are also played. Mimicries, tongue twisters and punishments having a purpose of entertainment are the common aspects between these two cultures. When the Uyghur meshreps and friend (yâren) tradition are compared, it is seen that they are cultural elements maintaining the order in society, continuation of folk-literature and social solidarity.

Key Words: Uyghur, Meshrep, Sandıklı, Friend (Yâren)

Giriş

Uygurlar, Çin'in kuzeybatısında yer alan Şincang-Uygur Özerk Bölgesinde yaşayan Türk boylarındandır. Nüfusları hakkında sağlıklı bir bilgi bulunmamakla birlikte yirmi milyon civarında bir nüfusa sahip oldukları tahmin edilmektedir. Uygurlar Çin'in dışında Türkiye, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Almanya, Avusturalya, Japonya ve Amerika Birleşik Devletlerinde yaşamaktadırlar.

Uygurlar tarihte Türk boyları arasında medeniyet yönünden en ileride olan boydur. Yerleşik hayata geçmede, kâğıt ve matbaayı kullanmada, tarım ve el sanatlarında ilerleme noktasında öncü bir boydur.

Çin Halk Cumhuriyeti'ne Şincang-Uygur Özerk Bölgesinde yaşayan Uygurlar bu bölgenin kadim halkıdır. 840 yılında Kırgız saldırıları neticesinde Uygur Kağanlığı dağıldı ve Uygurlar Ötüken'i terk ettiler.

Kırgızların kılıcından kurtulan on beş Uygur boyu batıdaki Karluklara sığındılar. Uygur boylarından bazıları Doğu Türkistan'a göçmüş, Tanrı Dağlarının güneyindeki Turfan ve Karaşahr bölgelerinin içinde veya yakınlarında yerleşmişlerdi. Türk medeniyet tarihinde önemli bir yeri olan bu Uygurların en büyük kitleleri bu bölgeye gelmiştir. Uygur boylarından bazıları ise, Çin ile Doğu Türkistan arasından bulunan ve Kansu adını alan geniş ülkeye göç etmişlerdi. 13 boydan meydana gelen dördüncü grup ise, Çin'in güney sınırlarına indiler. Beşinci ve küçük bir grup da, Uygurların eski köle ve çobanları olan, doğudaki Moğol kabilelerine sığınmışlardı (Gömeç, 1999: 61-62).

Türk kültür tarihinde çok önemli yere sahip olan Uygurlar Doğu Türkistan'a ve batıya yerleşen Uygurlardır.

Uygurlar yüzyıllar boyunca sanatın gelişmesine katkı sağlamışlar ve ölmez eserler bırakmışlardır. Şincang Mağara Sanatı, Bin Ev Duvar

Resimleri, heykelcilik, ipek dokuma, renkli kilimcilik, Kaşgar nakkaş sanatı ve mimarisi, Uygur müzik hazinesi olan “On İki Makam”, halk oyunları, binlerce dörtlükten oluşan Uygur koşakları, halk hikâyeleri ve destanları Uygurların Türk kültürüne kattıkları önemli değerlerden bazılarıdır. Bu kıymetli hazinelerden biri de ‘meşrep’tir.

Meşrep, Arapça kökenli bir kelime olup sözlükte “karakter, cibilliyet, âdet, huy, tiynet, hareket, gidiş, meslek” anlamlarındadır. Uygur Türkçesinde ise meşrep İnsanların bir yere toplanıp müzik icra ettikleri, halk oyunları oynadıkları toplantı anlamındadır. Meşrep sazlı sözlü müzik, halk oyunu ve her türlü örf âdetin birleştirildiği bir oyun şeklidir. Bu nedenle Uygur halkı meşrepleri “sanat ve gelenek okulu” (Rahman vd, 1996:192) olarak nitelendirmektedir. Uygurlar arasında meşrep oyunu çok kıymetlidir ve geniş halk kitleleri arasında yayılmıştır.

Meşrepler, üyeleri için birer geleneksel eğlence olmakla birlikte aynı zamanda kültürel etkileşimleri teşvik eder ve muhafaza ettiği toplumsal ilişkiler itibarıyla da toplulukları birbirine sınıksız bağlar. Meşrep üyeleri ölüm ve hastalık durumlarında birbirlerine destek olur; doğum günleri, sünnet, düğün, mezuniyet gibi sosyal etkinliklerde de mutluluklarını paylaşır. Bu nitelikleri sebebiyle en iyi muhafaza edilen geleneklerden biri olan meşrepler günümüzde Uygurlarda sadece kırsal kesimde değil, kentleşmiş orta sınıf arasında da oldukça yaygındır (Tuna, 2012: 89).

Meşreplerin tarihi konusunda yazılı kaynaklar yeterli olmasa da gerek diğer Türk boylarına ait kaynaklarda gerekse Çin kaynaklarında meşrebin tarihi konusunda çeşitli bilgileri bulmak mümkün. Türklerin avcılık dönemlerinde önemli bir başarı elde edildiğinde kadın ve erkekler bir araya gelir eğlence düzenler. Bu eğlencelerden Oğuz Kağan Destanı’nda da bahsedilmiştir. Miladi 4 ve 5. yüzyıllarda Çin kaynaklarında kadın ve erkeklerin birlikte saz çalıp şarkı söylediklerinin merasim düzenlediklerinin bilgisi, miladi 5 ve 6. yüzyıllarda ise “Qizil Miñöy” (Kızıl Bin Ev) 11 ve 38. mağaradaki duvar resimlerinde bu merasimlerin resimleri bulunmaktadır. Benzer resimler Kuça 30. mağarada ve Turfan 25. mağarada da yer almaktadır. Uygur halk meşreplerinin bu merasimlerden doğup geliştiğini varsaymak doğru bir yaklaşım olacaktır. Kaşgarlı Mahmut dönemine gelindiğinde ise meşrepler mükemmel biçimlerine kavuşmuşlardır. Kaşgarlı eserinde meşrep meclisleri anlamında *sürçük* (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 208) ve *suğdıç* (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 198) kelimelerini kullanmıştır. Yine Divânü Lügati’t-Türk’te geçen bir dörtlükte:

Kügler qamuğ tüzüldi
Iwırık, idiş tizildi
Sensiz özüm özeldi
Kelgil amul oynalım

(Şarkının nağmeleri arasında uyum sağlandı. Kadeh ve ibrikler dizildi. Gönlüm seni özlemektedir. Haydi çabuk ol; sakın ve rahat bir şekilde oynayalım.) (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 401)

Iwırık başı kazlayu
Sagrak tolu közleyü
Sakınç kodı kizleyü
Tün-kün bile sewnelim

(İbriğin başı kaz boynu gibi dik durmuştur. Kadeh de göz gibi dolmuştur. Hüznü onun altına gömelim ve gece gündüz sevinelim.) (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 49)

Ottuz içip kıkralım
Yokar kopup sekrilim
Arslanlayu kökreli
Kaçtı sakınç sewnelim

(Üçer defa içelim ve kalkalım; aslan gibi kükreyelim. Böylece bizden gamın kaçacağını düşünelim.) (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 73)

Divanda geçen koşaklardan anlaşıldığına göre kadın ve erkeklerin sazlı sözlü oyun oynadıkları, içki içip neşelendikleri bir eğlenceden bahsedilmesi meşrebin tarihi derinliğini göstermesi bakımından önemlidir.

Onuncu yüzyılın sonlarında Uygurların İslam dinini kabul etmesiyle birlikte bu toplantılara “meşrep” adının verildiği ve dinî düzenlemelerden meşreplerin de etkilendiği bir gerçektir. Bazı meşreplerden kadın ve erkek birlikteliğinin kaldırılması, içkinin yer almaması ve dinî, ahlâkî sohbetlerin meşreplere dâhil edilmesi İslam dininin kabul edilmesiyle ortaya çıkan değişikliklerdir. Bu değişikliklerin meşrepten meşrebe farklılık gösterdiğini belirtmek gerekir.

1. Meşreplerin genel özellikleri

Meşrep, Arapça kökenli bir kelime olup sözlükte “karakter, cibilliyet, âdet, huy, tiynet, hareket, gidiş, meslek” anlamlarındadır. Uygur Türkçesinde ise meşrep İnsanların bir yere toplanıp müzik icra ettikleri, halk oyunları oynadıkları toplantı anlamındadır. Meşrep sazlı sözlü müzik, halk oyunu ve her türlü örf âdetin birleştirildiği bir oyun şeklidir. Bu nedenle Uygur halkı meşrepleri “sanat ve gelenek okulu” (Rahman vd, 1996:192) olarak nitelendirmektedir. Son dönemlerde yirmi civarında meşrep çeşidi bulunsa da rivayetlere göre meşreplerin yüz yirmiden fazla çeşidi bulunmaktadır (Davamet 2009: 1). Ancak meşreplerdeki müzik ve taklit unsurlarının unutulma tehlikesi bulunmaktadır. Meşrepler birbirlerinden ne kadar farklı olurlarsa olsunlar ortak özellikleri vardır. Meşrepler hakkında

bilgisine başvurduğumuz kişiler genellikle kendi doğup büyüdüğü yerlerde yapılan meşreplerin daha güzel olduğunu belirtmektedirler. Ancak meşrepler hakkında derlediğimiz bilgi, seyrettiğimiz meşrep videoları ve yazılı kaynaklar dikkate alındığında meşreplerin toplumda çeşitli fonksiyonları olduğu görülmektedir. Toplumda belirli düzeni sağlama, toplumun ahlâkî yapısını koruma, halkın edebiyat ve sanat ürünlerini koruma ve sürdürme, gelenekleri yaşatma gibi önemli görevleri yerine getiren meşrepler Uygur dilinin ve kültürünün kuşaktan kuşağa aktarılmasında önemli bir görevi de üstlenmektedir.

Meşrebin başkışileri olarak nitelendirebileceğimiz kazı bey ve yiğitbaşı meşrep ehlinde aralarında sorun bulunan insanlar arasındaki sorunu dinleyerek bir çözüm üretmeleri, adaletli bir karar vererek sorunu çözmeleri toplumdaki ilişkilerin sağlıklı bir biçimde yürütülmesi açısından son derece önemlidir. Ayrıca uyuşturucu gibi toplumu kötü alışkanlıklara karşı uyarmaları, çeşitli tedbir almaları meşrebin yazılı olmayan bir halk kanunu olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Meşrep toplumda ahlâkî değerlerin korunmasında önemli rol oynar. Meşrebe katılabilmek demek toplum içinde yer alabilmek demektir. Bunun tersi bir durum toplumdan dışlanmışlığı gösterir. Bu yönüyle meşrep toplumda otokontrolü sağlayan bir mekanizma işlevi görür. Meşrep, bireysel ahlâkın yanında toplumsal ahlâk anlayışı kazandırmak gibi bir işleve de sahiptir. Uygur halkı arasında söylenen “Âlim olayım dersin mektebe git, adam olayım dersin meşrebe git.” atasözü meşrebin toplumsal önemine vurgu yapmaktadır. Meşrepler kişileri özellikle gençleri kötülüklerden uzaklaştırıp iyiliğe yönlendirir. Meşrepler halkın kanun mektepleridir. Meşrepler topluma adalet, demokrasi, temizlik anlayışı aşılar.

Meşreplerde okunan şiirler, söylenen şarkılar, tekerlemeler, sorulan bilmeceler meşrepleri bir edebiyat ve sanat mektebi hüviyetine büründürmektedir. Özellikler genel ağdan elde edip seyrettiğimiz meşreplerde Kaşgarlı Mahmut, Yusuf Has Hacıp ve Ali Şir Nevâî gibi Uygur tarihi ve genel Türk tarihi için çok önemli şahsiyetlerden bahsedilmesi onların eserlerinden örnekler sunulması meşreplere edebî mektep özelliği kazandırmaktadır.

Meşrepler geleneksel kültürün örf ve âdetlerin korunmasını sağlar. Uygurlar için kıymetli bir miras ve eşsiz bir hazinedir. Birçok meşrep başlarken “Meşrebin eşsiz bir hazine ve kıymetli bir miras olduğu vurgulanır.

Çocukluktan başlayarak toplumun normlarını tanıma onlara göre hareket etme adabı meşreplerde öğretilir. Meşrepler halkın örf ve âdetlerinin öğretildiği, geleneğin yaşatıldığı sosyal kurumlardır. Meşreplerin göze çarpan önemli bir özelliği de işlerin nasıl yapılacağını öğreten bir usul

mektebi olmasıdır. Bir bardağa çayın nasıl doldurulacağının bile bir usulü vardır. Bunu gençlerin bilmesi ve buna göre hareket etmesi gerekir. Uygurlara göre çay koyuş bir sanattır. Buna uymayana gerekli ceza verilir. Bu özellikleriyle meşrep toplumda büyük ve küçükler arasındaki ilişkinin saygılı biçimde yürümesini sağlayan bir mektep görevi görmektedir. Uygur atasözleri içinde yer alan “Balañni mektepke ber, mekteptin alıp meşrepke ber”(Öger, 2014: 73) (Çocuğunu okula ver, okuldan alıp meşrebe ver), “Alim bolay déseñ mektepke bar, adem bolay déseñ meşrepke bar (Âlim olayım dersin mektebe git, adam olayım dersin meşrebe git.)” (Muxpul, 2009: 758) atasözleri meşrebin toplumu eğiten, gençlere toplumda nasıl davranılacağını öğreten bir mektep durumunda olduğunu tanımlayan örneklerdir. Toplumda edepsizlik eden, ahlakî kurallara göre davranmayan kişilerin de “meşrep görmemiş kişi” (Muxpul, 2009: 758) olarak ayıplanması meşrebin toplum ahlakı üzerinde etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Meşrep hakkında bilgilerine başvurduğumuz Ablimit Tursun da meşrep ehlinin tasvip etmediği bir kimsenin Uygur toplumunda kolay kolay yer edinmeyeceğini belirtmiştir.

Uygurların yaşadığı Sincan Uygur Özerk Bölgesinde müzik, halk oyunları ve diğer folklorik ürünlerin tarihi çok eskilere dayanır. Meşreplerin tarihini tam olarak belgelemek mümkün olmasa da kaya resimleri incelendiğinde 6 ile 8 bin yıllık bir tarihe sahip olduğu söylenebilir. Budist Uygurlardan kalma “Qizil Miñ Öy” (Kızıl Bin Ev) mağaralarının duvarlarındaki resimler de Uygur meşreplerinin tarihinin çok eskilere dayandığını göstermektedir.¹

Uygurların kültürel miraslarından olan meşrep ekonomik, siyasî, dinî ve içtimaî pek çok tarihî devirlerden geçerek günümüze kadar orijinal biçimde kendini korumuş folklorik bir zenginliktir.

2. Meşrep oyunları

Meşrep oyunları şarkı ve halk danslarından sonra icra edilmektedir. Münih’te katıldığım meşrepte bu bölüm yer almadı. Ancak peşşapın meşrebe katılanlara takılması, onları rencide etmeden şakalar yapması meşrebe katılanları oldukça neşelendirdi.

Meşrep oyunları meşrebe katılanları dinlendirmek, onları güldürüp neşelendirmek ve meşrebin cazibesini artırma işlevini yerine getirir (Abliz, 2009: 791). Meşreplerde oynanan oyunlar tiyatro özelliğine sahip millî ve yerli özellikler taşıyan oyunlar oldukları görülür.

Uygur meşreplerinde oynanan oyunların Uygurların günlük hayatının çeşitli kesitlerini yansıtmaktadır. Ekmek pişirme, yün eğirme, un

¹ Geniş bilgi için bk. Qurban VELİ (1985), Qizil Miñ Öy Resimliri, Şinxañ Xelq Neşriyati, Ürümqi.

öğütme, pamuk toplama, yayık yapma, saman doldurma gibi günlük işler tiyatro özelliği de katılarak Uygur meşrep oyunlarına dönüştürülür.

Uygur meşrep oyunlarındaki önemli bir özellik de oyunların yerel özellikleri yansıtmasıdır. Uygurların yaşadığı Doğu Türkistan coğrafyasının hemen her yerinde bir meşrep görmek mümkündür. Meşrep demek adeta Uygur demektir. “Nerede bir Uygur varsa orada meşrep vardır.” (Abliz, 2009: 800) sözü yaygınlık kazanmıştır. Ancak meşreplerin düzenlendiği yörelere göre meşreplerde belirli farklar göze çarpmaktadır. Meşreplerin oynandığı yerlere göre müzikler, danslar ve oyunlar arasında farklılıklar görülmektedir. Müziklerin, dansın ve oyunların farklı olması, cezanın olup olmaması meşreplerin yerlilik özelliklerini gösterir. Meşreplerdeki oyunların yöreden yöreye değiştiğini Kazı Bey Ablimit Tursun da ifade etmektedir. Halk oyunlarının bazıları meşreplerin çoğunda ortak olarak oynanırken bazı meşreplerde oynanan oyunlar o meşrebe özgü olabilmektedir. Örneğin “iki hatun alma oyunu” pek çok meşrepte ortak iken “ördek oyunu” ise belirli yöredeki birkaç meşrepte oynanabiliyor (Abliz, 2009: 799). Bütün bu özellikler meşreplerin yerlilik özelliğini göstermektedir.

Genel ağda tespit edip seyrettiğimiz meşreplerde orta oyunu özelliğinde pek çok oyun oynanmaktadır. Bu oyunlarda hayatın değişik dilimleri canlı ve somut biçimde sahnede halk danslarıyla, şiirle ve müzikle birleştirilerek diyalog ve monologlar halinde seyirciye sunulur. Yüzyıllardır oynanan meşrepler halk içinde derin köklere sahip bir halk sahnesidir. Modern Uygur tiyatrosunun da kökleri olarak görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında meşrepler Uygurların en eski devirlerden beri sahip oldukları müzik, dans, halk oyunları, tiyatro gibi kültürel öğelerin toplandığı kıymetli birer hazinedir. Meşreplerdeki şiirler, bilmeceler ve diğer söz sanatları edebî değeri olan unsurlardır. Bu bakımdan meşrepler edebiyatın da kaynağıdır.

2.1. Meşrep Oyunlarının Ortaya Çıkışı

Meşrepte oynanan oyunlar edebiyat, halk dansı, müzikle yakından ilgilidir. Bu oyunlarda Uygur halkının yaşam biçimi, dünya görüşü, ahlak anlayışı, dini inancı, tarihi, örf ve âdetleri görülmektedir. Meşreplerin temelinde ilkel araçlarla yapılan tarım ve el sanatlarının yanında ilkel düşünüş tarzını da görmekteyiz. Meşreplerin çıkışında ve devamında Uygur coğrafyası önemli bir rol oynamaktadır.

Oyunların ortaya çıkışı konusunda farklı görüşler vardır. İnsanlığın avcılık dönemlerinde av hayvanlarını taklit etmeleri çeşitli oyunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. At oyunu, deve oyunu, teke oyunu, keçi oyunu, kaz oyunu, eşek oyunu taklit yoluyla ortaya çıkan oyunlara örnek gösterilebilir. Bu oyunların yanında halk danslarında da hayvanların taklit edildiği görülmektedir. Bu durum sadece Uygurlar için değil diğer milletler için de geçerlidir. Halk oyunları, halk dansları gibi şarkılara da insan

emeklerinin yansıdığı görülür. Uygurların harman şarkısı, ekin biçme şarkısı, kavun toplama şarkısı, bağbozumu şarkısı, pamuk toplama şarkısı gibi şarkılar Uygurların alın terinin müziğe yansımış şekilleridir. Meşrep oyunları her yaştaki insan tarafından oynanır. Yaşı ilerlemiş kişilerin bile çok hareketli ve komik oyunlar oynadıkları görülür.

Uygur meşreplerinde oynanan oyunların dayandığı temellerden biri de estetik kaygıdır. Çay doldurmanın bile bir estetiği vardır ve meşrepte bunu yansıtan danslar da vardır. (https://www.youtube.com/watch?v=1k6w_cSnMx8)

Meşrep oyunları arasında fiziksel güce dayalı oyunlar da oynanmaktadır. Meşreplerde bu tür oyunların oynanması beden sağlığına ve güçlü olmaya önem verildiğinin bir göstergesidir.²

2.2. Meşrep oyunlarının çeşitleri

Meşreplerde sazlı sözlü şarkılar, halk danslarından başka çok çeşitli oyunlar da oynanır. Bu oyunlarda yalnızca meşreplerde oynandığı ve başka yerlerde oynanmadığı için “meşrep oyunları” diye adlandırılır. Bu oyunlardan en meşhur olanları “derre oyunu”, “çay tutuş, qoşaq éytiş” (çay tutma, koşak söyleme) oyunlarıdır. Meşrepte bir süre şarkı söylenip halk dansları yapıldıktan sonra hem bir müddet dinlenmek hem de gülmek için bu oyunlar oynanır (Abliz, 2009: 791). Geniş katılımlı meşreplerde halk dansları ile meşrep oyunlarına eşit sürelerle yer verilir.

2.2.1. Derre Oyunu:

Kişilerin çevik ve uyanık olmasını gerektiren komedi unsurları taşıyan bir oyundur. Oyun başladığında aradan bir kişi kemeri tepsiye yerleştirip isteyen birine tutup onu oyuna davet eder. Sarılmış kemeri yani derreyi alan kişi istekli başka bir kişiyi oyuna davet edip ona derreyi sunar (Turdi, 2009: 720). Böylece ikinci kişi de meydana çıkar. İki kişi arasında derre mücadelesi başlar. Kural gereği derre tutan kişi ile onu almaya çalışan kişi yüz yüze geldiklerinde almaya çalışan kişi derreyi çekip alışı veya karşı tarafın engel olması mümkündür. Bu durumda derreyi tutanın karşı tarafa derre ile vurması yasaktır ancak arkadan ve yandan vurmasına izin verilir. Bu nedenle derreyi tutan rakibi şaşırtmak için sağa ve sola hızla hareket eder. Rakip de bu duruma göre davranır. Eğer yavaş davranır ya da şaşırsa derre tutan tarafından sırtına vurulur. Derreyi almaya çalışan kişi becerikli ve hızlı olursa derreyi değdirmez aksi halde dayak ve gülünç duruma düşer. Oyunun sonunda ya derreyi almaya çalışan kişi çekip alır ya da elinde tutan kazanamayacağını anlarsa derreyi verir. Derre oyunu kız ve erkekler arasında oynanırsa daha ilginç olur. Bazen sevgililer duygularını bu oyun

² Meşrep oyunları ile ilgili değerlendirmeler kaynakçada belirtilen genel ağ ortamındaki görüntülerden yararlanılarak yapılmıştır.

aracıyla ifade ederler. Derre oyunu eğlenceli olduğu kadar gençleri çevik ve uyanık olmaları konusunda eğiten bir oyundur.

2.2.2. *Çay tutuş oyunu koşak söyleme oyunu:*

Meşreplerde en sık oynanan oyunlardan biridir. Çoğunlukla kadınlar ve erkekler ile kızlar ve oğlanlar arasında oynanır. Oyun Yiğitbaşının yerleştirmesi ve yarım çay dolu bardağı tepsiye yerleştirip meşrebe katılanların birine tutar. Oyuna davet edilen kişi saygıyla tepsiyi alır ve her iki bardağı bir eline maharetle yerleştirip sonra bardağı koltuk altından geçirip beceriyle tam bir daire çizip çevirir ve bir dörtlük koşak okuyup istediği birine oyunu devreder (Turdi, 2009: 721). Bardağı alan kişi okunan beyte karşılık bir beyit okuyup bardağı eline alıp hareketi tekrarlar. Böylece bir çift bardak elden ele bütün meydana dolaşır. Eğer bardağı eline alan kişi bu beceriyi gösteremezse oyunu kaybetmiş sayılır ve ceza verilir. Ceza olarak şiir okuma ya da başka güldürü gösterisi sunması istenir. Bu oyun maharet isteyen oldukça zor bir oyundur. Yüzlerce kişinin önünde bardağı çevirmek, sevgi ve dostluk beyitlerini okumak, beyitlere uygun karşılıklar verebilmek kolay iş değildir. Bu oyun çok koşak bilmeyi gerektiren bir oyundur. Yeni şiirler yazmayı gerektiren ve teşvik eden bir oyundur. Bu nedenle Dolan halk meşrepleri edebiyatın pınarı, halk biliminin hazinesi olarak görülür. Her bir koşakta Dolan halkının tarihi, hayat biçimi, duyguları, arzusu yer alır. Meşrep Dolan halkını yansıtan bir ayna gibidir.

Meşrepte okunan şiirler okuyanın iç dünyasına göre çok farklı temalar içerir. Bu açıdan şiirlerin teması çok zengindir. Özellikle gençler arasında söylenen koşaklar daha çok aşk içeriklidir.

Bu oyunlardan başka Dolan meşreplerinde halkın beğendiği güldürü unsurları içeren “yolvas oyunu” (kaplan oyunu), “töge yasaş” (deve düzünme), “iki möşükniñ bez talişi” (iki kedinin bez mücadelesi) gibi oyunlar da oynanır. (<https://www.youtube.com/watch?v=TWNYFGxXTiI>)

2.3. *Meşrepte ceza*

Uygurlar için meşrepler toplumsal birliktelik anlamına gelmektedir. Meşreplerin tarihi çok eski olduğu için kendine has kuralları da oluşmuş ve yerleşmiştir. Bu özelliğinden dolayı meşrepler kuşaktan kuşağa geçerek özelliklerini ve bütünlüğünü korumuştur. Meşrep kuralları bir yandan kendi özelliklerini bozmadan korurken diğer yandan toplumun ahlak kurallarını da güvence altına almaktadır. Bu özellikleriyle meşrep toplumun geleneklerini bilen, toplumun ahlaki değerlerine göre hareket eden bilinçli bireyler yetiştirmeye hizmet eder.

Meşrebin kurallara uygun gerçekleştirilebilmesi için yiğit başı, kadı bey, mirşep, dorgibeg gibi düzenleyici kişiler seçilir. Meşrep yürütücülerinin temiz, adil olması ve itibar sahibi olması gerekir. Eğer onlar bu vazifenin üstesinden gelemese meşrep ehli onları değiştirir.

Meşrepte, meşrep düzenini bozanlara ceza verilir. İzinsiz meşrep meydanından ayrılmak, geç kalmak, halk dansı düzenini bozmak, ahlaka aykırı hareket etmek, mazeretsiz meşrebe gelmemek meşrepte cezayı gerektirir. Meşrep düzenini bozan önce yiğitbaşına arz edilir. Yiğitbaşı sorgulamakla kadı beyini görevlendirir. Kadı bey sorgu ve şahitlerle sorgulananın suçunu kanıtlar. Meşrep ehli ile görüşerek suçlanan kişiye ceza keser. Kadı beyin kestiği ceza meşrep ehlinin uygun görmesi ve cezalının razı olması durumunda ceza Dorgibey tarafından uygulanır.

Meşrepte verilen ceza iki çeşittir. Bunlardan biri ekonomik cezadır. Bu bir çeşit düşüncesizlik, akılsızlık cezasıdır. Suçlanan kişinin suçunun özelliğine ve ekonomik gücüne göre bir ceza verilir. Bu cezalar genellikle yemek içmek, meyve, kuru yemiş gibi olur ve meşrep ehline ikram edilir. Bazen suçu ağır olanlara “akılsızlık meşrebi” düzenleme cezası da verilebilir.

Cezalardan ikincisi “sevenlik cezası”dır (yanılma cezası). Yanılma cezası hata yapanın hatasının özelliğine göre gülme ve ibret olacak yöntemler kullanılır. Bazılarına kuş sesleri ya da çeşitli hayvanların taklitleri yaptırılır, bazılarına da şiir okuma, fıkra anlatma gibi meşrep ehlini güldürecek cezalar uygulanır.

Cezalar içinde meşrep için geleneksel hale gelip bir komedi türüne dönüşenler de vardır. Bu cezalar meşrepler için karakteristik bir özellik kazanmıştır. Bu cezalar “samsa yéqış” (ekmek pişirme), “cuvazğa qétiş” (yayık çıkarma), “ikki xotun élip bériş” (İki kadın alma) gibi daha pek çok ceza oyunları sayılabilir.

Samsa (ekmek) pişirme cezasında cezalandırılacak kişinin sırtı tandır gibi düşünülerek samsa pişirilir. Samsa pişirecek kişi önce cezalandırılacak kişinin başını iki tarafa çevirerek un eler, sonra cezalandırılacak kişinin omuzunda hamur yoğurur, sonra cezalandırılacak kişinin sırtını soyup tandırda ateş yakar, su serpip tandırı tavlar, sonunda çıplak sırtına şaplak vurup samsa yapıştırır ve onu avuçlayıp soyar. Bu ceza seyredenler için gülünç bir durum cezalandırılan için bir uyarı niteliğindedir.

Bu cezalardan biri de iki kadın alıp verme cezasıdır. Bu ceza çoğunlukla kadınlarla olan ilişkilerde ahlaki normlara uygun hareket etmeyenler için kullanılır. Bu cezalandırma yönteminde cezalandırılacak kişiye ibret olması için kadın kılığına giren nüktedan iki kişi verilir. Onlar cezalandırılacak kişinin sağ ve sol tarafına yatırılır. Onlardan biri cezalandırılacak kişinin sağ kulağından çekip sevgisini göstermeye kalksa diğeri hemen sol kulağından çekerek sevgisini gösterir. İki kadın arasındaki ilginç, nükteli “er mücadelesi” uzun süre devam eder. Seyirciler iki kadın alanın perişan haline güler. Cezalandırılan kişi bu durumdan iyice rahatsız olup öfkelenir. Meşrep bu tür cezalarla süreklilik kazanır.

Uygur meşreplerinde cezalar bir oyun olarak görülür. Çoğu halkın yaşantısından alınmış ve sanat değeri kazandırılmıştır. Bu cezalara halkın örf ve adetleri el sanatları yansımıştır. Bu cezaların bir kısmı komedi oyunlarına dönüşmüştür. Bu sebeple bu oyunlar kişilerin onurlarını zedeleyici bir unsur olarak görülmez gönül açıcı eğlence olarak görülür.³

3. Günümüz Meşrepleri

Bugün Çin'in Şincang-Uygur Özerk Bölgesinde yaşayan Uygurların meşrep meclisleri kurmaları Çin yönetimi tarafından yasa dışı ilan edilmiştir.

"1994'te meşreplerin düzenlenmesine izin veren Çin yönetimi meşrepleri tekrar yasaklamıştır. Meşreplerin yasaklanması 5 Şubat 1997'de 15.000-20.000 civarında Uygur'un ayaklanmasına sebep olmuştur. Ramazan ayında Kadir Gecesi münasebetiyle düzenlenen meşrebe katılan gençler tutuklanmış. Bu gençlerin salıverilmesini talep eden halk ertesi günü sokaklara dökülmüştür" (Tuna, 2012: 89).

Bu olayları demokratik bir şekilde protesto eden halkın üzerine ateş açılmış ve gösteriler kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Resmî olmayan bilgilere göre yüzlerce Uygur öldürülmüş ve binlercesi tutuklanmıştır.

Uygur meşrepleri günümüzde Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Almanya vb. ülkelerde yaşayan Uygurlar tarafından sürdürülmeye çalışılmaktadır. Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde, özellikle Almanya'da yaşayan Uygurlar düzenli olarak meşrep toplantıları düzenlemektedirler. Almanya'da 2016 yılının Ekim ayında yapılan bir meşrebe katılarak meşreple ilgili çeşitli bilgiler derledim.

Meşreplerle ilgili Ablimit Tursun, İliyar Ömer ve Nesireddin Bey geniş bilgilere sahipler. Özellikle Ablimit Tursun, meşhur Uygur çakçakçısı Hésam'ın⁴ çırağı olduğu için Uygur halk kültürü hakkında geniş kültüre sahip. Meşreple ilgili açıklamalar:

Meşrepte bulunan kişiler ve görevleri:

Kazı Beg: Meşrebin başkişisidir. Meşrebin her şeyinden sorumludur. Meşrebin başından sonuna kadar bütün akışına nezaret eder. Meşrepte yapılacak her iş için ondan izin alınır. Kazı Bey için Meşrep Beyi de denilmektedir

Yiğitbaşı: Kazı Begden sonra meşrepteki en yetkili kişidir. Ottuz oğul meşrep ehlinden yani meşrebe katılan herkesten ve meşrebin idaresinden sorumludur.

³ Meşrepte uygulanan cezalarla ilgili değerlendirmelerde kaynakçada belirtilen genel ağ adreslerinden elde edilen görüntülerden yararlanılmıştır.

⁴ Geniş bilgi için bk. "Hésam Çağçaqliri" (2011). Ürümçi: Şincañ Xelq Neşriyati.

Peşşap⁵: Meşrebin sunucusu gibi görev yapar. Meşrebin düzenli olarak yapılmasını sağlar. Peşşapın elinde “Gül Tayak” denilen elastiki maddelerden yapılmış sopamsı bir nesne bulunur. Ceza verilecek kişiye peşşap bu sopayla usulca vurur. Peşşap kelimesi Uygurca sözlükte paşşap biçiminde geçmektedir. Eski dönemlerde gece bekçiliği yapan kişi demektir (UTİL, 190).

Kölbégi: Meşrebin malî işlerinden sorumludur. Meşrebin kasasından Kazı Begin ve Yiğitbaşının onayıyla ihtiyacı olanlara bazen borç bazen de yardım olarak para verme, yardım etme işlerini yürütür.

Yayi: Meşrebin güvenliğınden sorumludur. Meşrep oyunlarında birine ceza verilecekse o kişiyi yayı tutup getirir. Peşşapın verdiği görevleri yerine getirir.

Din görevlisi: Meşrepte dinî konularda bilgi veren, dinî konularda sohbet eden kimsedir.

Darigey Beyi (Dara Beyi): Meşrebin asıl kişilerindendir. Meşrebin müzik, eğlence ve halk dansları işlerini yürütür. Onun için darigey beyi sanattan, müzikten ve eğlenceden anlayan mahir kişilerden seçilir. Ancak biz burada yaptığımız rutin meşreplerde müzikli eğlence yapmadığımız için bizim meşreplerimizde darigey beyi bulunmamaktadır.

Meşrep ehli: Meşrebe katılan diğer kişiler.

Meşrep ne zaman yapılır?

Meşrepler sonbahardan başlayarak yaz başlarına kadar devam eder. Özellikle uzun kış gecelerinde meşrep düzenlenir. Herkesin rahatlıkla katılabilmesi için hafta sonlarında yapılmasına dikkat edilir.

Meşrebe kimler ve kaç kişi katılabilir?

Meşrebe genellikle herkes katılabilir. Meşreplerde herhangi bir sayı sınırlaması olmamakla birlikte kırk kişi katılabilir.

Meşrebe ilk defa katılacak biri için yöntem nasıldır?

Meşrebe ilk defa katılacak genci babası meşrebe getirir. Peşşap bu durumu Kazı Beye ve Yiğitbaşına haber verir. Onların izin vermesinden sonra genç meşrep meclisinin huzuruna çıkarılır. Gencin babası Kazı Beye ve Yiğitbaşına: “Çocuğun kemiğı bizim eti sizin, edep ahlak öğrensin diye getirdim.” der. Yiğitbaşı da gence: “Bu meşrebin tatlı çayı, acı dayağı var dayanabileceksen izin var.” der. Genç: “Dayanırım.” dedikten sonra meşrep meclisine kabul edilir. Meşrep ehli bu arada gence meşrep meclisine hangi hediyeleri getirdiğini sorar. Gencin babası da birçok deve, at, sığır ve koyun

⁵ Peşşap sözlükte paşşap biçiminde geçmektedir. Almanya’daki Uygurlar yaptığım mülakat esnasında özellikle peşşap diye belirtip benim de peşşap olarak kaydetmemi istedikleri için kelimeyi peşşap biçiminde kaydettim.

getirdiğini söyler. Aslında bu hayvan adları çeşitli meyveleri sembolize eder. Genç meşrep meclisine katıldıktan sonra bir maharetini meşrep meclisine göstermek zorundadır. Eğer böyle bir mahareti yoksa herhangi hayvan taklidi yapabilir. Ondan sonra gencin babası oğlunun meşrep meclisine kabul edilmesinin şerefine bir sonraki meşrebin kendi evinde olmasını teklif eder. Ancak bizim yaptığımız meşreplerde maalesef bu geleneksel ritüelleri uygulayamıyoruz.

Meşrep nasıl başlar?

Kazı Beg peşşapa hazırlıkların tamam olup olmadığını sorar. Eğer tamamlanmışsa Kazı Beg: “Meşrep derhal başlasın!” diye talimat verir. Önce bir yoklama yapılır. Gelmeyenler varsa niçin gelmedikleri soruşturulur. Gelmeyenler eğer özürsüz katılmamışlarsa onlara ekonomik durumlarına göre bir ceza verilir. Cezalar verilirken miktar olarak koyun, kuzu veya sığır adları kullanılır. Örneğin “Üç kuzu ceza verdik.” şeklindedir. Bunlar semboliktir. Elma, armut, şeftali gibi meyvelerin yerine kullanılır. Mesela deve kavun yerine, at yumurta yerine kullanılır. Sığır veya koyun elma yerine kullanılır. Meşrebe geç gelen meşrep meclisine alınmaz. Kazı Beg neden geç geldiğini sorar. Mazereti geçerli ise meşrep meclisine alınır. Mazeretsiz olarak geç kalmışsa ceza verilir. Bir önceki meşrepte ceza verilenler cezalarını öder. Sonra geçmiş bir ay içinde neler yaşandığı konuşulur. Olumsuz şeyler varsa bunların sebepleri araştırılır ve olumsuzluğun nasıl giderileceği konuşulur.

Sonra müzik başlar. Şakalaşmalar olur. Sonra orta oyunları oynanır. Bizim meşrepte özellikle Gülçay oyunu oynanır. Gülçay oyunu bir tepsinin içine Gulca’ya ait özel bir elmadan gül gibi bir şekil yapar. Tepsiyi istediği birine verir. Tepsi elden ele dolaşır. Tepsiyi kimin kime verdiği not edilir. Tepsi seri hareketlerle elden ele dolaşır. Bir müddet sonra oyun yeniden oynanır. İlk bölümde tepsiyi kim kime verdiyse yine aynı kişiye vermek zorundadır. Eğer şaşırır da farklı bir kişiye verirse yanlış yapan kişiye ceza verilir.

Meşrepte şarkılar söylenir, şakalaşmalar olur. Bir de dinî öğütler verilir. Bunu meşrepte din âlimi olarak bulunan kişi yapar.

Meşrepte giyilen özel bir giysi var mı?

Almanya’da yapılan meşreplerde herhangi bir özel kıyafet yok. Kıyafetin temiz olması yeterlidir. Ancak memlekette (Doğu Türkistan) yapılan meşreplerde Uygurların millî kıyafetleri giyilmektedir.

Meşrep nasıl sona erer?

Dinî sohbetin sonunda bir sonraki meşrebi düzenlemek isteyenler bu isteklerini belirtirler. İstek birden fazla ise durumu en uygun olana meşrebi düzenleme görevi verilir. Meşrebi düzenleyen kişi bir sonraki meşrebi

düzenleyecek olan kişiye içinde meyvelerin olduğu bir tepsi sunar. Meşrebi nerede düzenleyeceğini tepsiyi alan kişi meşrebe katılanlara bildirir.

Meşrebin süresi ne kadardır?

Meşrep ortalama olarak dört saat kadar sürmektedir. Ancak daha kısa ve daha uzun süren meşrepler de olur. Özellikle memlekette yapılan meşrepler daha uzun süreli olabilmektedir.

4. Meşrep çeşitleri

Uygur meşrepleri düzenleniş zamanı, yeri, amacı ve karakterine göre çok çeşitlere ayrılır: Kumul Orda Meşrebi, Kumul Kök Meşrebi, Piçan Melis Meşrebi, Turpan Keyt Meşrebi, Toksun Mertem Meşrebi, Hoten Gülçay Meşrebi, Mekit Namakulluk Meşrebi, Mekit Avcı Meşrebi, Yenisar İspal Meşrebi, Yopurga Hoyla Meşrebi, Kaşgar Çayhane Meşrebi, Kaşgar Kitaphanlık Meşrebi, Atuş Baravet Meşrebi, Aktu Dağ Meşrebi, Altay Tebrik Meşrebi (Davamet 2009: 1-2) bunlardan bazılarıdır. Bu meşreplerden bazılarının özellikleri şöyledir:

4.1. Bayram ve tören meşrepleri:

Büyük bir bayram veya herkesin ortak sevinç günlerinde gerçekleştirilen meşrep olup bu meşrepler daha kalabalık katılımcı ile gerçekleştirilir. Genellikle Nevruz Bayramı'nda çok renkli ve eğlenceli meşrepler düzenlenmektedir. Bu meşreplere çok sayıda kişi katılmakta ve meşrep televizyondan da canlı yayın olarak verilmektedir.

4.2. Düğün Meşrepleri:

“Bayram meşreplerine göre daha dar kapsamlıdır. Düğünlerde gerçekleştirilen bir meşrep türüdür. Düğün katılımcıları ile sınırlıdır” (Turdi, 2009: 724). Düğün meşreplerinde genç kızlara hayat tecrübesi olan yaşlı kadınlar veya kızın annesi tarafından nasihatler edilir. Bu nasihatlerde genellikle kaynana ve kaynataya hürmet edilmesi, eşe saygı gösterilmesi hususları ağır basar.

4.3. Teklip (Teklif) Meşrebi: Bu meşrep herhangi bir kişi tarafından teklif edilerek oluşturulan meşreptir. Bu meşrep bir ailedeki oğul ya da kızların meşrep meclislerine katılmalarını sağlamak için tertip edilir. Dolan halkı içinde yetişip büyüyen kişi meşrep ehline katılmazsa geleneğe aykırı gelmiş sayılır. Bu nedenle çocukları yetişkinlik çağına gelen aileler teklif meşrebi düzenlemek için yiğitbaşından ve meşrep meclisinden izin alır. Çocukları ondan sonra katara katılmış kabul edilerek meşrebe katılır (Turdi, 2009: 725).

4.4. Namakulluk (Düşüncesizlik) Meşrebi: Düşüncesizlik ya da ceza meşrebi cezalandıran kişi tarafından düzenlenir. Herhangi bir kimse meşrep düzenini bozsa veya başka ahlak dışı davranışta bulunsa ona ceza olarak

meşrep düzenlemesi buyrulur. O kişinin düzenlediği meşrebe düşüncesizlik meşrebi adı verilir (Turdi, 2009: 726).

4.5. *Adavetni Yuyuş (Düşmanlığı Yıkama) Meşrebi: Bir şehirde iki kişi arasında bir düşmanlık varsa şehir halkı yiğitbaşı ile görüşüp bir defa meşrep düzenler. Bu meşrebe birbirine düşman olan kişiler çağrılır. Meşrep sırasında birbirine düşman olan kişilerin birbirlerine düşmanlık sebepleri dile getirilerek birbirlerini bağışlamaları, aralarındaki düşmanlığı kaldırmaları birbirlerine çay ya da nargile (sigara) tutmalarını teklif eder. Onlar bu söylenenleri yerine getirdiğinde düşmanlığın ortadan kalktığı kabul edilir. Meşrep neşeyle devam eder (Turdi, 2009: 726).*

Bu kişiler şartları kabul etmezse ya da görünüşte kabul ederlerse toplum tarafından iyi karşılanmaz ve dışlanırlar.

5. Meşreplerde müzik ve dans

Müzik ve dans meşreplerin esas unsurlarındandır. Meşreplerdeki müzik daha çok geleneksel müzik formlarından olan şarkı ve türkülerden oluşur. Dans ise Uygur halk oyunları olarak anlaşılmalıdır. Meşreplerde Uygur makamları, dini müzik ve Uygurlara özgü müzik formu olan senemler icra edilir. Müziklerin bir kısmı oyun havaları niteliğindedir.

Uygur mukamları “Uygur On İki Mukamı”, “Turpan Mukamı”, “Dolan Mukamı”, “Kumul Mukamı” olmak üzere dört çeşittir. Bunlardan Uygur On İki Mukamının birinci bölümü “Çoñ Neğme” kısmındaki “cula, senem, seliqe, peşru” gibi besteler ve onların melodileri oyun havalarına uygundur. On İki Mukamın üçüncü bölümündeki meşrep kısmında yer alan bütün parçalar oyun havaları niteliğindedir (Muhpul, 2009: 771).

“Turpan Mukamının giriş bölümü hariç diğer kısımlarında yer alan bütün parçalar oyun oynamaya uygundur. Dolan Mukamı beş bölümden oluşmakta olup giriş kısmı hariç diğer kısımlarında yer alan bütün parçalar oyun oynamaya uygundur. Uygur mukamlarının büyük bir kısmı oyun havaları niteliğindedir” (Muxpul, 2009: 771). Bu durum Uygur meşreplerinin Uygur mukamlarını koruyup sürdüren önemli birer kültürel hazine olduklarının bir göstergesidir.

Uygur halk oyunları çok çeşitli olup oynanan yörelere göre hepsinin farklı bir özelliği ve adı vardır. Uygurlarda senem (oyun) havalarından başka oyun oynamaya uygun havalar da vardır. Bunlara genel olarak “ussulluq naxşa” (oyun havaları) veya “uşşaq pede” (kısa oyun havaları) adı verilir. Uygur oyun havaları ve Uygur halk oyunları Kaşgar ve çevresi başta olmak üzere Uygurların yaşadığı bütün bölgelere dağılmış durumdadır (Muxpul, 2009: 772).

6. Sandıklı yâren geleneği

Sandıklı, Afyonkarahisar iline bağlıdır. Ege Bölgesi'nin iç batı bölümünde yer alan ve Afyonkarahisar'a 67 kilometre uzaklıkta olan Sandıklı kendi adıyla anılan ovanın üzerinde kurulmuştur.

Bölgede, Oğuz boyları yoğun olarak Kınık, Kızık, Çepni, Dodurga, Emirhisar, Karkın (Sümer, 1999: 221) gibi kendi adlarını taşıyan yerlerle; Bektaş, Selçik, Saltık gibi Selçuklu Beylerinin adlarını taşıyan yerlere yerleşmişlerdir. Daha sonraki dönemlerde bu bölgede yaşayan yörük ve Türkmen aşiret, oymak ve cemaatlerini görmekteyiz. Başbakanlık arşivi belgelerine göre bu cemaat ve oymaklardan bazıları şunlardır:

<u>Cemaat adı</u>	<u>Bağlı olduğu topluluk</u>
Alacaatlı (Alacaatlu)	Türkmen Yörükânı (Türkay, 2001:167)
Buğralar	Türkmen Yörükânı (Türkay, 2001:222)
Devlethan	Yörükân (Türkay, 2001:265)
Ekdir (İğdir)	Yörükân (Türkay, 2001:277)
Köseköselisi (Köseköselüsü)	Türkmen (Türkay, 2001:465)
Küçük sermayeli	Konargöçer Türkmen (Türkay, 2001:480)

<u>Aşiretin adı</u>	<u>Bağlı olduğu topluluk</u>
Câ'ber, Câ'berli (Ca'berlü, Cayber)	Konar, göçer Türkmen
Mûsâcalı Ca'beri (Mûsâcalu Ca'ber)	Türkmen
Şeyhli (Şeyhlü)	Yörükân

Sandıklı'nın Oğuzların yoğun olarak yerleştiği yerleşim birimlerinden biri olması bu yörede Oğuzlara ait kültürün de canlı biçimde sürdürülmesini sağlamaktadır. Genel ağıdaki Güncel Türkçe Sözlük'te yâren sözcüğünün anlamları: "Arkadaş, yakın dost ve dostların oluşturduğu topluluk" olarak verilmiştir.

Türkiye'nin Çankırı, Akşehir, Simav, Kula gibi çeşitli yerlerinde yaşatılan "Yaren geleneği" ile ilgili Ekici "Yaren geleneği öncelikle Türk

sosyal yaşamının bir ifadesidir. Birlikte yaşamının belli kurallar çerçevesinde bir teşkilata dönüştürülmesinin en güzel örneklerinden olan yaren, Türklerin devlet kurma yeteneğinin en alt kademedede nasıl gerçekleştiğini gösteren önemli örneklerden biridir.

İkinci olarak yaren, bir kültür ve eğitim ocağıdır. Bu ocakta en temel sosyal görgü kurallarının eğitimi verilir; akıl ve zekayı deneyen oyunlar sayesinde düşünce geliştirme, örnekleme, yorumlama ve sonuç çıkarma yoluyla bir karar verme yeteneği geliştirilir.

Üçüncü ve son olarak yaren geleneği bir sosyal yardımlaşma, dayanışma ve birlikte yaşamının öğretildiği, öğrenildiği ve yaşatıldığı bir terbiye kurumudur. Bu kurumda birey, üyesi olduğu kuruluşun ve içinde yaşadığı toplumun üyeleri başta olmak üzere, herkese yardım etmeyi, onlara zor anlarında destek olmayı diğer kültürel yapılarla birlikte öğrenmekte ve kendini tam bir yetişkin birey haline dönüştürmektedir. (Ekici, 2016:124-125).

Sandıklı'da Yâren Kültürü yâren çavuşu Ahmet Nayan'ın verdiği bilgilere göre 2005 yılında kurulan Sandıklı İlçesi Kültür Varlıklarını Koruma ve Yaşatma Derneği ile düzenli olarak sürdürülmeye başlamıştır. Sandıklı'da yâren kültürü yâren adıyla geçmişten bu tarafa yok ama yâren gecelerinin beslendiği gezekler var. Mahalle odalarında Sandıklı'ya mahsus olan oyunları bir araya getirerek bir oluşum yapılmıştır. Bu geleneğin genel adı da yâren olarak genel kabul gördüğü için bu geleneğe yâren adı verilmiştir.

Yârende kimler bulunur, yârendeki görevlilerin adları nedir?

Yâren, yirmi dört kişiden oluşur. Her biri bir Oğuz boyunu temsil eder. Sandıklı'daki yâren meclisinde de bir çavuş bir de ağa vardır. Ağa, o toplumun büyüğü niteliğindedir. Yârenin sevk ve idaresi yâren çavuşundan sorumludur. Yârene asgari yirmi beş azami kırk kişilik gruplar katılabilir. Sandıklı'da diğer yerlerdeki yâren kültürlerinden farklı olarak bayanlar da katılabilmektedir. Sandıklı'da yapılan yâren toplantıları Sandıklı Kültür ve Sanat Evi'nin üst katında otantik olarak döşenmiş bir büyük bir salonda yapılmaktadır.

Yâren geceleri ne zaman yapılır ve bu gecelerde neler yapılır?

Yâren geceleri ekim ayında başlar mayıs ayı itibariyle sona erer. Yaz tatilinde yapılmaz. Yârene girmenin bir şekli, adabı vardır. Girerken orta katta toplanır misafirler, yâren hakkında bilgiler verilir ve üst kata alındığında yâren çavuşunun eşliğinde birer kişiyle ağanın huzuruna çıkar sağ eli göğsünde "Selamün aleyküm yârenler!" der. Yârenler hep bir ağızdan "Aleyküm selam misafirim!" der ve çavuş onu oturacağı yere kadar götürür. En son misafir alınıncaya kadar ayakta bekler. Yâren ağasının izniyle oturur. Oturduktan sonra yâren ağası iki dizinin üzerinde hem sağındaki hem

solundaki misafirlere tekrar “Hoş geldiniz!” der. Bundan sonra çavuş dua ile geceyi açar. Akabinde Sandıklı’ya mahsus halk oyunları (dans) oynanır, türküler söylenir. Daha sonra geleneksel seyirlik oyunlar oynanır. Bu oyunlar “yattı kalktı”dır, “pamuk sarma”, “topuk dövme”, “ağzımın eğrisi doğrusu”, “tabur”, “patates oyunu” gibi daha çok güldürü unsuru taşıyan oyunlardır. Oyunları eğlenceli hâle getiren yâren çavuşunun becerisidir.

Sandıklı’da Yunus Emre’ye ve hocası Tapduk Emre’ye atfedilen iki mezar bulunmaktadır. Bu nedenle yâren meclislerinde Yunus Emre’nin hem hayatından bahsedilir hem de şiirleri okunur.

Sandıklı yâren gecelerinde iki bin yıllık tarihe sahip olduğu belirtilen kılıç kalkan oyunu oynanmaktadır. Unutulmaya yüz tutan bu gelenek de yâren gecelerinde yaşatılmaktadır.

Sandıklı yâren meclisinde “şet töreni” yani peştamal töreni de yapılmaktadır. Çıraklıktan kalfalığa geçen biri için yapılan bir törendir. Sembolik olarak bu tören de sürdürülmektedir.

Sandıklı yâren meclisinde yemek de ikram edilir. Gelen konukların ellerini yıkamaları için yârenler tarafından ibrik ve leğen tutulur. Bu aynı zamanda bir yâren için nefis terbiyesi olarak görülür. Yemekten sonra kahve ikram edilir. Yaklaşık dört saat süren yâren gecesinde her ritüel bir sıra bir ahenk içinde yapılır. “Sandıklı Yâren Meclisine hoş geldiniz!” yazar. Tabağı da çok özeldir. Gecenin sonunda bazı misafirler bir tabak hediye edilir. Tabakta Dede Korkut’un şu sözü: “Kız anadan öğrenir sofrı düzmeyi, oğlan babadan öğrenir sohbet gezmeyi.”

Yârende ceza var mıdır? Hangi durumlarda ceza uygulanır?

Yârende belirli cezalar vardır. Mesela esnaf olan bir yârenin dükkânı geç açması ya da hasta olan bir komşusunu ziyaret etmemesi cezalandırılmasını gerektirir. Cezalar misafirler gittikten sonra belirlenir.

Yâren olmanın belirli kuralları var mıdır?

Yârenin belli kuralları vardır. Yârenin açık ve kapalı olmak üzere iki tür kuralı vardır. Açık olan yârenin gönlü, kapısı, sofrası ve alını açık olur. Kapalı olan da yâren eline, diline, beline sahip olandır. Kısaca “Her kişi yâren olamaz, er kişi yâren olur.” Yâren olabilmek için pek çok aşamalardan geçmek gerekir. Çırak olarak belli bir süre geçirir. Ondan sonra yavaş yavaş ustalaşmaya başlar. Yârenin sağlam insanlardan olması ve yâren kültürünü tanınması gerekir.

Yârenlerin ne tür kıyafet giymektedirler?

Ayakta yün çorap, üzerine şalvar, bir göynek, onun üstünde düz bir cepken bunların hepsi düzdür. Hiçbirinde işleme yok, başa da bir dolak dolanır. Yani sarık gibi sadece dolak dolanır başka bir şey yoktur. Bir de sırtta poçu bulunmaktadır. Çorapta gudu adı verilen iki adet püskül vardır.

Kısaca yârenler yaşadıkları hayat gibi gösterişten uzak sade bir kıyafetle yâren gecelerini icra etmektedirler.

7. Uygur meşrepleri ile Sandıklı yâren kültürünün mukayesesi:

1. Uygur meşrepleri tarihî yönden çok eski devirlerden beri gelen bir kültürün devamıdır. Milattan önceki dönemlere dek uzanan izlerini görmek mümkündür. Adının meşrep olarak benimsenmesi ise Uygurların İslam dinini kabul etmelerinden sonraki bir dönemdedir.

Yâren kültürü ise Sandıklı’da tarihi çok öncelere dayanan “ferfine-ferfene”, “ekmek evi” ve “sıra gezmesi” kültürlerini içine alan ve çok yakın bir tarih olan 2006’da “Sandıklı Yâren Kültürü” adı verilerek oluşturulmuş bir kültürdür. Yâren adı ile Sandıklı’da geleneksel bir kültür olmadığı için yapay bir kültür demek mümkündür. Yapay sözünün kültürün içeriği ile ilgili değil adı ile ilgili olduğunu belirtmek gerekir.

2. Her ne kadar Münih’te katıldığım meşrepte imkânsızlıklardan ötürü halk dansları ve müzik icra edilmemişse de geleneksel Uygur meşreplerinde halk dansları ve müzik asıl unsur olarak bulunmaktadır. Sazendelerin sayısı oldukça fazladır. Halk dansları ve oyun havaları yörelere göre farklı adlarla anılmaktadır.

Sandıklı Yâren Kültürü’nde de halk dansları ve müzik icra edilmektedir. Halk dansları konusunda eğitilen yârenler misafirlere yöresel oyunlardan örnekler sunmaktadırlar. Müzik ekibi Sandıklı yöresinden olup oyun havalarının çoğu Sandıklı yöresine aittir.

3. Meşreplerde oynanan yüzlerce orta oyunu vardır. Bunların çoğu tiyatro oyunu niteliği taşımaktadır. Oyunlar belirli maharetler gerektirmektedir. Bu oyunlarda hata yapanlara çeşitli cezalar uygulanmaktadır. Bu cezalar da insan onurunu zedelemeyen ancak komedi unsuru taşıyan oyunlardır.

Sandıklı Yâren Kültürü’nde de orta oyunu niteliğinde çeşitli oyunlar oynanmaktadır. Bu oyunlarda hata yapanlara cezalar verilmektedir. Meşreplerde olduğu gibi bu cezalar da komedi unsurları taşımakta ancak kişilerin gururunu incitici özellikler bulunmamaktadır.

4. Uygur meşrepleri incelendiğinde toplumda düzeni sağlayan, gençlerin iyi eğitilmesini amaçlayan bir çeşit edep ve ahlak okulları vazifesi görmektedir. Hatta toplumda uygunsuz hareket edenlere “meşrep görmemiş kişi” gözüyle bakılarak onların meşrepten nasiplerini almadıkları veciz biçimde dile getirilmektedir.

Sandıklı Yâren Kültürü de gençlerin toplumda nasıl davranacaklarını öğreten bir edep ve ahlak okulu görevini yürütmektedir. Özellikle “eline, diline, beline sahip olma” önemli bir olgudur. Yâren meclislerinde “Kız

anadan öğrenir sofrâ düzmeyi, oğlan babadan öğrenir yâren gezmeyi” yazısı duvarda asılıdır.

5. Uygur meşrepleri bir çeşit lonca teşkilatı görevini de üstlenmiş durumdadır. Meşrep ehlinde herhangi bir kimse maddî ve manevî bir sıkıntıya düşse meşrep ehli o kişinin sıkıntısını gidermek için bir araya gelir ve çözüm üretirler. Özellikle Avrupa’da yaşayan Uygurların bu konuda daha duyarlı davrandıklarını belirtmem gerekir. Meşreplerin Avrupa’da devam ettirilmesinde bu sosyal yardımlaşma anlayışının hâkim olduğunu belirtmem gerekiyor.

Sandıklı Yâren Kültürü’nde de bu tür sosyal yardımlaşmayı görmek mümkün. Özellikle akrabayı, komşuları, hastaları ziyaret etme, hal hatır sorma genç yârenlere sık sık tavsiye edilmektedir. Uygur meşreplerindeki ekonomik yardım ise daha Sandıklı’da tarihî çok eskilere dayanan ferfene⁶ geleneğiyle örtüşmektedir.

6. Uygur meşreplerinde meşrebin özelliğine göre kişi sayıları değişmektedir. Bazı meşrepler çok kalabalık kişilerle icra edilirken bazı meşreplerde sayı otuz kırk kişi ile sınırlı kalmaktadır. Meşrepte kazı bey (Kadı), yiğitbaşı, kölbégi, yayı, din görevlisi ve diğer meşrep ehli bulunur. Toksun Mertem Meşrebi gibi bazı meşreplerde yiğitbaşı yerine meşrep beyi, peşşabın yerine de mirşep adı verilen bir görevli bulunur. Kazı Bey meşrebin başkişisidir. Meşrepteki bu sıralama Sandıklı Yâren Kültürü’nden daha çok Çankırı Yâran’ına benzemektedir. Çünkü Çankırı Yârân’da Büyük Başağa, Küçük Başağa, Yâran Reisi, Yâranlar ve Yâran Çavuşu bulunmaktadır (Absarlıoğlu, 2012:7). Mekit Namakulluk Meşrebi gibi bazı meşreplerde kazı bey bulunmaz meşrebin başkişisi yiğitbaşidir. Kişiler yönüyle Sandıklı Yâren Kültürü kazı beyin olmadığı yiğitbaşının başkişi olduğu meşreplere benzemektedir. İli bölgesinde “Ottuz Oğul” adıyla düzenlenen meşrepler dışındaki meşreplere kadınlar ve erkekler birlikte katılmaktadır. Sandıklı Yâren meclislerine yâren çavuşu Ahmet Nayan’ın belirttiği gibi kadınlar da katılabilmektedir. Türkiye’nin değişik yörelerinde icra edilen yâren meclislerine kadınların katılmadığını da belirtmek gerekir. Münih’teki meşrebe de sadece erkeklerin katılabilmesi Sandıklı Yâren Kültürü’nden ayrılan bir yönü olarak tespit ettim. Gerek Anadolu’daki bu tür meclislere gerekse bazı Uygur meşreplerine kadınların katılamamasında Emevi Arap kültürünün etkili olduğu düşüncesindeyim.

7. Uygur meşreplerinde misafirlere çok çeşitli yiyecek, içecek ve meyveler ikram edilmektedir. Meşreplerde Uygur mutfağının meşhur yemeklerinden buharda pişirilen mantı, sütlü-tereyağlı çay, yağda kızartılarak yapılan saña ve çeşitli kuruyemişler ikram edilmektedir.

⁶ Sandıklı’daki ferfene geleneğiyle ilgili geniş bilgi için bk. Özkesi, Ali (2012). Sandıklı Gezeklerinin Dünü Bugünü, İzmir: Sandıklı Araştırmaları Sempozyumu. s.629-646.

Sandıklı yâren meclisinde ise Sandıklı'nın meşhur sac eti, pekmezle karılan tahin ve kahve ikram edilmektedir. Bunların yanında çeşitli hamur işleri de misafirlere ikram edilmektedir.

8. Uygur meşreplerinde ve Sandıklı Yâren Kültüründe kullanılan kalıp sözlerden bazılarında ortaklık görülmektedir. Mesela meşrepte kazı beyden veya yiğitbaşından izin isterken:

“Qız A: Mehellimizdin kelgen Séyitniyaz bir naxşa éytip berse, ruxsetmikin.

Yiğitbeşi: Qéni, Séyitniyaz, saña icazet” (Şahniyaz, 2009: 73).

(Kız A: Mahallemizden gelen Seyitniyaz bir şarkı söylese ruhsat var mıdır?

Yiğitbaşı: Haydi, Seyitniyaz, sana izin.)

Sandıklı yâren meclisinde de izin istenirken:

Yâren çavuşu: Ağam müsaade edersen Yılmaz yârenimiz bir oyun oynamak istiyor.

Baş ağa: Buyursun oynasın, diyerek izin verir.

Sonuç

Uygur meşrepleri ile Anadolu'nun pek çok yerinde gördüğümüz “yâren, gezek, kürsü başı, sıra gecesi vb” adlarla bilinen kültür unsurları arasında tarihi bir ilginin olduğu açıktır. Bu öğeler geleneklerin, kültürün, sözlü edebiyatın, halk tiyatrosunun, halk danslarının, eğlencelerin yaşatılmasında önemli bir işleve sahiptir. Meşreplerin Uygur kültürünü yaşatma ve sürdürme işlevinin yanında toplumda huzuru ve sosyal yardımlaşmayı sağlamada önemli birer faktör olduklarını belirtmek gerekir. Bu yönlerden gerek Uygur meşrepleri gerekse Anadolu'nun bazı yörelerinde geleneksel olarak devam eden sohbet toplantıları hukuki bir yaptırım gücüne sahip olmasa bile örfî olarak toplum düzenini sağlamada önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Toplumun bir arada dayanışma ve huzur içinde yaşamasına önemli katkılar sağlamaktadır. Ancak Türkiye’de bu geleneksel toplantılara kadınların alınmamasını günümüz koşulları içinde eleştirmek gerekir. Bunun tek istisnası radikal bir kararla kadınları da sohbet meclisine dahil eden Sandıklı yâren geleneğini yaşatanlardır.

Her gün haber bültenlerinde sıkça duyduğumuz kadına şiddet, cinayet, dolandırıcılık gibi toplumu derinden sarsan olayların önlenmesine sohbet geleneklerinin yaygınlaştırılarak sürdürülmesinin katkı sağlayacağı düşüncesindeyim. Siyasi ve şahsi çıkar gözetmeden sürdürülecek geleneksel sohbet toplantıları ülke olarak sosyal, kültürel hatta ekonomik yönden gelişmemize de katkı sağlayacaktır. Sandıklı yâren geleneği Sandıklı ilçesi adına bu önemli bir görevi yerine getirmeye çalışmaktadır.

Kaynakça

Abliz, H. 2009. Meşrep Oyunliri Heqqide Omumiy Bayan. T. Davamet, A. Ebey, E. İmin, (Ed.), *Cuñgo Uyğur Meşrepliri* (791-822). Ürümçi: Şıncan Halk Neşriyatı.

Absarılıoğlu, A. 2012. *Dünya Kültür Mirasımız Yâran*, Çankırı Valiliği Kültür Yayınları.

Davamet, Tömür, 2009. “Kiriş Söz”, T. Davamet, A. Ebey, E. İmin, (Ed.), *Cuñgo Uyğur Meşrepliri* (1-14). Ürümçi: Şıncan Halk Neşriyatı.

Ercilasun, A. Bican ve Akkoyunlu, Z. 2014. *Dîvânu Lugâti't-Türk*, Ankara: TDK Yayınları.

Ekici, M. 2016. Unesco- Soküm Sözleşmesi ve Geleneksel Sohbet Toplantıları. *Anadolu Sohbet Gelenekleri ve Yaren Sempozyumu Bildirileri*, Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi Yaran Kültürü Uygulama ve Araştırma Merkezi Çankırı Karatekin Üniversitesi Yayınları,121-127.

Gömeç, S. 1999. *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Muhsul, Y. 2009. *Uygur Naxşa-Ussul Sen'itiniñ Böşüki-Meşrep*, T. Davamet, A. Ebey, E. İmin, (Ed.), *Cuñgo Uyğur Meşrepliri* (751-779). Ürümçi: Şıncan Halk Neşriyatı.

Öger, A. 2014. Uygur Kök Meşrebi Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı:4, 71-88.

Rahman, A., Hemdulla, R. ve Huştar, Ş. 1996. *Uygur Örp-Adetliri*, Ürümçi: Şıncan Yaşlar Ösmürler Neşriyatı.

Sincon, D. 1997. Uygurçe-İngilizçe Luget, Ürümçi: Şıncan Halk Neşriyatı.

Sümer, F. 1999. *Oğuzlar*, 5. baskı. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Şahniyaz, M. 2009. *Piçan Mélis Meşripi*, T. Davamet, A. Ebey, E. İmin, (Ed.), *Cuñgo Uyğur Meşrepliri* (67-91). Ürümçi: Şıncan Halk Neşriyatı.

Tuna, A. 2012. *Doğu Türkistanda Asimilasyon ve Ayrımcılık*, İstanbul: İHH Yayınları.

Turdi, A. 2009. “Xelqniñ Sen’et Mektipi-Uygur Xelq Meşrepliri”, T. Davamet, A. Ebey, E. İmin, (Ed.), *Cuñgo Uygur Meşrepliri* (709-727). Ürümqi: Şincan Halk Neşriyatı.

Türkay, C. 2001. *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, İstanbul: İşaret Yayınları.

Genel Ağ Kaynakları:

https://www.youtube.com/watch?v=1k6w_cSnMx8

<https://www.youtube.com/watch?v=4MHZCPuXGfA>

https://www.youtube.com/watch?v=BMv4GyK_PWg

<https://www.youtube.com/watch?v=GDAyX8V12t4>

<https://www.youtube.com/watch?v=HtZd4eyrTpA>

<https://www.youtube.com/watch?v=k7GCuoTQ3FI>

<https://www.youtube.com/watch?v=l-uhCu1oGEs>

<https://www.youtube.com/watch?v=PLesGdMfI5A>

<https://www.youtube.com/watch?v=ypHzt33cwRc>

<https://www.youtube.com/watch?v=zYHbtXBU8QM>